

POČIATKY REHOĽNEJ NEMOCNICE PRI KLÁŠTORE ALŽBETÍNOK V BRATISLAVE (1738 – 1745)

Tomáš Králik

KRÁLIK, Tomáš. The beginnings of St. Elisabeth's hospital in Bratislava, 1739 – 1745. *Historické štúdie*, 2014, 48, pp. 165 – 176.

The present paper depicts the beginnings of the first hospital for women in Bratislava – and also in Hungary – which belonged to the Order of Saint Elisabeth. The hospital was founded in 1738 via high subventions from Imre Eszterhazy, archbishop of Esztergom. Before the construction of the monastery, the institution was twice removed to improvised rooms in small buildings on Spital street. Unlike the Order of Brothers of Charity, the existence of the hospital was financed only by the funding, gifts and alms of several aristocratic families and institutions located in Bratislava and Vienna. Although the hospital began in decent conditions, medical care described in its articles was of a high level. The mortality of patients in the hospital was about 10 % in the years 1739 – 1745. History. Hungary. Bratislava. Order of St. Elisabeth. Medical care.

Štúdia vznikla pri príležitosti 275. výročia založenia jednej z najstarších zdravotníckych inštitúcií na Slovensku. Onkologický ústav sv. Alžbety, ktorý je pokračovateľom niekdajšej Nemocnice sv. Alžbety, je prvou inštitúciou na Slovensku špecializujúcou sa výlučne na liečbu rakoviny (od roku 1940 pod názvom Rádiumterapeutický ústav). Napriek svojmu veľkému významu a dlhej existencii nebolo dodnes publikované žiadne rozsiahlejšie dielo zaoberajúce sa jej dejinami. Nedostatok publikovaných prác spôsobil, že autori, píšuci o dejinách Bratislavy, sa stretávajú s fabuláciami a chybami, ktoré sa za vyše sto rokov nahromadili v krátkych pasážach v periodikách a knihách, ktoré sa zaoberajú dejinami kláštora a nemocnice. V literatúre zo začiatku 20. storočia sa napríklad objavujú nejasné zmienky o stredovekom pôvode kláštora a nemocnice. Nejasnosti spôsobuje aj autorstvo kostolných sôch a vzácnej kazateľnice, ktoré sa raz prisudzujú majstrovi Rafaelovi Donnerovi, inokedy o generáciu mladšiemu Ľudovítovi Godemu. Ťažkosť spôsobuje aj chronológia udalostí viažucich sa k vývoju kláštora alebo nemocnice.

Vo svojej štúdií uvádzam niekoľko údajov týkajúcich sa najstaršieho obdobia nemocnice, pričom sa najskôr pokúsím uviesť a opísať publikované zmienky v textoch pochádzajúcich od polovice 19. storočia až po súčasnosť a v nasledujúcej časti predstavím čitateľovi málo známu rehoľu alžbetínok a jej pôsobenie v Bratislave počas prvých siedmich rokov jej existencie, na obvyklú prax v ich nemocnici a na choroby, ktoré sa pri ošetrovaní pacientov vyskytli.

Literatúra o dejinách kláštora a nemocnice

Dejiny súkromných (ako aj cirkevných) dobročinných ústavov patria všeobecne k málo prebádaným oblastiam slovenskej historiografie. O dejinách Nemocnice sv. Alžbety (dnes Onkologický ústav sv. Alžbety v Bratislave) sa napísalo iba niekoľko kníh, brožúr a článkov, ktoré sa jej najstarším obdobím zaoberajú len okrajovo.

Prvé publikované správy o kláštornej nemocnici sa objavovali v priebehu 19. storočia v krátkych zmienkach pri knižných opisoch Bratislavy, alebo v novinových článkoch uverejňovaných pri jej výročiach. V knihe Pavla Ballusa sa text o reholi alžbetínok a o ich nemocnici nachádza na dvoch miestach, a to v kapitolách *Kirchen und Klöster* a *Anstalten der Wohltätigkeit*. Historické údaje sú však len v kapitole o kostoloch a kláštoroch¹ a sú zhrnuté do dvoch viet. Pri príležitosti stého výročia založenia kláštora a kostola bol 2. októbra 1838 v novinách *Pressburger Zeitung* publikovaný článok opisujúci v prvom rade slávnosť, ktorú zorganizovali rehoľa a mesto. Na konci správy sa uvádza krátky historický exkurz a bilancia, koľko pacientok nemocnica prijala, koľko zomrelo a koľko dovtedy prijatých sestier sa dožilo svojho 50. výročia zloženia večných sľubov.² Asi najrozsiahlejšou publikovanou prácou o dejinách kláštora a nemocnice sv. Alžbety bol článok doktora Štefana Vámosyho: *Klosterspital zur heil. Elisabeth in Poszony*.³ Uverejňoval ho po častiach v denníku *Pressbuzer Tagblatt* v polovici novembra 1907, keď práve vrcholila v celom Uhorsku jubilejná slávnosť 700 rokov od narodenia sv. Alžbety. Tak ako jeho predchodcovia, ani Dr. Vámosy neoddeľoval dejiny kláštora od dejín nemocnice. Kláštorná nemocnica v jeho poňatí bola inštitúcia plne podriadená rehoľnej komunite, z ktorej sa kreovala aj väčšina jej zdravotníckeho personálu. Preto sa autor zaoberal hlavne dejinami kláštora ako takého. Pri svojom písaní čerpal zväčša z knižky *Stiftungs und Hausgeschichte des Elisabethiner Kloster in der königl. Freystadt Preßburg vom Jahre 1732 bis 16ten september 1838*, ktorú rehoľné sestry napísali pre svoje potreby pri príležitosti 100. jubilea založenia kláštora v rokoch 1836 až 1838.⁴ Napriek tomu, že Š. Vámosy bol významným odborníkom v oblasti dejín lekárstva v Uhorsku⁵ a zároveň dlhé roky pracoval ako hlavný lekár v kláštornej nemocnici, mylne označil rehoľu alžbetínok, ktorá bola v Rakúsko-Uhorsku pomerne rozšírená (okrem Bratislavy sa jej kláštory dodnes nachádzajú vo Viedni, v Prahe, Budapešti, v Linci, Klagenfurte, v Brne a v ďalších mestách) za spoločnosť založenú sv. Angelou di Corbara na sklonku 14. storočia. O samotnej

¹ BALLUS, Paul. *Presburg und seine Umgebungen*. Presburg : Buchhandlung Andreas Schwaiger und J. Landes 1823, s. 95 – 96.

² *Pressburger Zeitung*, 1 – 10, 1838, 79, s. 1.

³ VÁMOSSY, István. *Klosterspital zur heil. Elisabeth in Poszony*. In *Pressburger Tagblatt*, 12, 12. – 15. 11. 1907, s. 1 – 2.

⁴ Archív kláštora alžbetínok v Bratislave, *Ordo sanctis Elisabethae* (ďalej OSE), knihy : *Stiftungs und Hausgeschichte des Elisabethiner Kloster in der königl. Freystadt Preßburg vom Jahre 1732 bis 16ten september 1838*.

⁵ VÁMOSSY, István : *Bürgerversorgungs – Anstalt in Pressburg*, Pressburg : Buchdruckerei Karl Angermayer, 1898; VÁMOSSY, István. *Beiträge zur Geschichte der Medizin in Pressburg*, Pressburg : Buchdruckerei Carl Angermayer 1902.

nemocnici sa zmenil až v závere celej série článkov, kde sa venoval len bilancii počtu prijatých a zomrelých pacientok.

V roku 1922 vyšla v tlačiarni Carla Angermayera krátka práca *Kloster und Kirche der Elisabethinerinnen in Preßburg* bratislavskej kunsthistoričky Gizely Weideovej.⁶ Text vyšiel v troch jazykových mutáciách – po maďarsky, nemecky a po slovensky. Autorka si v prvom rade všimla umelecké diela v kostole, ktorým venovala podstatnú časť textu. Kláštor, nemocnicu a historickú lekárňu opisala len na jednej dvojstrane, pričom historický exkurz spolu s chybnými údajmi prevzala z článkov Š. Vámosyho, ku ktorému pripojila aj názor Tivadara Ortvaya,⁷ podľa ktorého sa v Bratislave nachádzal kláštor tejto rehole už v roku 1420.⁸

Po roku 1939 sa práce o kláštore a nemocnici (až na niekoľko výnimiek) vytrácajú. Počas komunizmu bola nemocnica zoštatnená a odovzdaná Výskumnému a klinickému ústavu onkologickému.

K obnoveniu pôsobenia rehole došlo po nežnej revolúcii začiatkom roka 1990. Prvou významnou prácou z tohto obdobia bol článok v časopise *Slovenská radiológia* od Alexandra Kutarňu *Nemocnica sv. Alžbety v Bratislave – jej miesto v dejinách slovenskej onkológie a radiológie*.⁹ Kutarňa sa vo svojej práci opäť vrátil k dielam Š. Vámosyho a T. Ortvaya, od ktorých prebral informáciu o stredovekom pôvode nielen rehole, ale aj nemocnice. Na rozdiel od predchádzajúcich autorov však oddelil inštitúciu nemocnice od kláštora, keď opisuje obdobie po založení Radiumtherapeutického ústavu v r. 1940. Posledný príspevok s názvom *Sv. Alžbeta Uhorská–Durínska* od Alžbety Hanzlíkovej a Ivety Michalkovej, ktorý sa venuje dejinám nemocnice a rehole alžbetínok, vyšiel v časopise *Ošetrovatelstvo a pôrodná asistancia* v roku 2003¹⁰. Článok je rozdelený na dve časti, pričom sa v prvej venuje osobnosti sv. Alžbety a v ďalšej už dejinám nemocnice. V texte je viditeľný významný odklon od pisateľov z prelomu 19. – 20. storočia, pretože autorky sa vrátili k pramennému materiálu a priestoru starších dejín (18. – 19. storočie) venujú už podstatnú časť textu.

Rehoľa sv. Alžbety

Rehoľa sv. Alžbety patrí k tzv. potridentským ženským rehoľným komunitám, ktorú krátko pred svojou smrťou v roku 1626 založila Apolónia Radermecherová v meste Aachen. Patrí do široko rozvetvenej rodiny 3. serafínskeho rádu sv. Františka z Assisi a jej hlavnou pracovnou náplňou je ošetrovateľská a charitatívna činnosť, ktorú vyko-

⁶ WEIDE, Gizela. *Kloster und Kirche der Elisabethinerinnen in Preßburg*. Pressburg : Carl Angermayer vormals Alois Schreiber 1922.

⁷ ORTVAY, Tivadar. *Pozsony utcái és terei*. Pozsony : Wigard 1905.

⁸ WEIDE, *Kloster und Kirche*, s. 19.

⁹ KUTARŇA, Alexander. *Nemocnica sv. Alžbety v Bratislave – jej miesto v dejinách slovenskej onkológie a radiológie*. In *Slovenská radiológia*, 3, 1996, 3, s. 131 – 140.

¹⁰ HANZLÍKOVÁ, Alžbeta – MICHALKOVÁ, Iveta. *Sv. Alžbeta Uhorská–Durínska*. In *Ošetrovatelstvo a pôrodná asistancia*, 1, 2003, 4, s. 5–7.

náva vo vlastných nemocniciach nachádzajúcich sa predovšetkým v Nemecku, Rakúsku, Luxembursku, Českej republike, ale aj v Maďarsku, na Slovensku, v Poľsku, Kanade a v USA. Až do zavedenia všeobecného zdravotného poistenia koncom 19. storočia sa nemocnice alžbetínok zameriavali najmä na pomoc chudobným pacientom, ktorí neboli schopní zaplatiť si lekársku starostlivosť. Patrónkou rádu je sv. Alžbeta Durínska (*1207, +1231), o ktorej sa donedávna tradovalo, že sa narodila v Bratislave.¹¹ S rehoľou milosrdných bratov, ktorá sa rovnako zaoberá zdravotnou starostlivosťou a charitou, má rád niekoľko spoločných črt. Obaja ich zakladatelia začali svoju činnosť v približne rovnakom veku (sv. Ján z Boha mal 42 rokov, Apolónia Radermcherová 40), pôsobili v prostredí mestskej chudoby a napriek tomu, že ani jeden z nich sa nepokúšal pretvoriť svoju dobročinnú iniciatívu na nejaký trvalý program, krátko po ich smrti vznikli dve početné rehole šíriace ich odkaz.

Na územie habsburskej monarchie vstúpila rehoľa alžbetínok po prvýkrát v roku 1690 a usadila sa v meste Graz. Odtiaľ sa rozšírila do Viedne (1709), Klagenfurtu (1710) a do Prahy (1719). O založení kláštora v Uhorsku sa po prvýkrát uvažovalo až začiatkom 30. rokov 18. storočia, keď sa na scéne objavilo niekoľko mecénov, ktorí boli ochotní finančne podporiť rehoľu s takýmto zameraním. Najväčšiu iniciatívu v tejto oblasti prejavil ostrihomský arcibiskup Imrich Eszterházy, ktorý dal medzi rokmi 1738 – 1745 pre nich postaviť podľa plánov Antona Pilgrama aj neskorobarokový kláštor s kostolom. Celková výstavba všetkých budov trvala sedem rokov (do r. 1745) a než sa v ich priestoroch usídlila nemocnica, bolo nutné počkať ešte ďalšie tri (1748).

Do Bratislavy prišli z Viedne štyri rehoľníčky 16. septembra 1738 a trvalo im len niekoľko dní, kým v improvizovaných podmienkach založili svoju vlastnú nemocnicu. Nachádzala sa v dome odkúpenom od kniežata Pavla Antona Eszterházyho z Kitsee na severnej strane Špitálskej ulice – na mieste, kde sa zakrátko mal postaviť kláštor. Celá nemocnica bola v jednej priestranej miestnosti vo východnom trakte domu, do ktorej sa zmestili prinajmenšom štyri nemocničné lôžka. V nej sa v novembri 1738 konala aj obliečka¹² dvochulantiek, keďže kaplnka zriadená v spomínanom dome bola na tento účel primálá.¹³ Malá nemocnica sa špecializovala na ošetrovanie pacientov ženského pohlavia, čo bolo v Uhorsku s dosiaľ zaostávajúcou zdravotnou starostlivosťou nómum. Vtedajšia ošetrovateľská prax, ktorá sa používala v nemocniciach pri kláštore alžbetínok, sa vykonávala v jednej priestranej miestnosti, kde súkromie a zdravie pacientov bolo chránené len posteľami a zástenami. Ani o tridsať rokov neskôr nevidel ich vtedajší provinciál Ferdinand Schnefler dôvod, aby mala nemocnica viac oddelených miestností.¹⁴

¹¹ V súčasnosti sa uvažuje aj o meste Sarospatak pri maďarsko-slovenských hraniciach. Tam sa totiž na svojich majetkoch zvykla zdržiavať jej matka Gertrúda, manželka Ondreja II.

¹² Obliečka je iniciačná slávnosť, pri ktorej kandidát/kandidátka prijímajú rehoľný odev a stávajú sa novicom/ckou.

¹³ Archív hlavného mesta Bratislavy (ďalej AMB), fond (ďalej f.) kláštory (ďalej kl.), kartón (ďalej k.) Knihy: knižné rukopisy II. nemocnica sv. Alžbety, č. j. II.A. 5. 17. 1738 – 1796, Kronika konventu bratislavských alžbetínok, s. 14 – 15.

¹⁴ KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Nemocnice milosrdných bratov v Uhorsku v súradniciach osvietenských reforiem Márie Terézie a Jozefa II. In *Historický časopis*, 51, 2003, 3, s. 411.

Na evidenciu prijímaných pacientok slúžil rehoľným ošetrovatelkám tzv. *Verzeichnis deren armen Krancken*¹⁵ – Zoznam chudobných pacientok, v ktorom, na rozdiel od chronologickej evidencie milosrdných bratov, ošetrovatelky spočiatku neuvádzali povolanie pacientky ani jej vek či miesto, odkiaľ pochádzala, prípadne meno otca alebo matky, diagnózu, alebo vierovyznanie.¹⁶ Zoznam z prvých desaťročí zahŕňal iba meno pacientky a dátumy príchodu a odchodu, prípadne jej smrti. Skromné množstvo informácií môže súvisieť s postavením ženy v spoločnosti 18. storočia, ktorá bola zvyčajne (samozrejme až na vdovy) silne závislá od hlavy rodiny – otca alebo manžela – a venovala sa hlavne výchove detí. Spomenuté údaje slúžili nemocnici na vypracovanie jednoduchej ročnej štatistiky, v ktorej rehoľnice porovnávali počet vylicených a zomrelých pacientok. O prvej pacientke Barbare Emagerovej záznamy napríklad uvádzajú, že prišla do nemocnice 6. októbra 1738 a bola prepustená 9. novembra toho roku.¹⁷ Po nej ešte v rovnakom roku prijali alžbetinky 9 pacientok. Okamžité začatie ošetrovateľskej činnosti nebolo naplánované, pretože Metod Hungar, vtedajší guardián kapucínskeho kláštora v Prešporku, požehnal nemocničnú izbu aj s celým domom až dva dni potom, ako prvá pacientka obsadila nemocničné lôžko.¹⁸ Na rozdiel od milosrdných bratov, ktorých nemocnica bola v susedstve, kláštor prijímal do svojej nemocnice aj pacientky s dlhšie pretrvávajúcimi chorobami a dožívajúce staré ženy. V októbri 1739 prišla do nemocnice Mária Anna Gäbsinová, ktorá zomrela až 17. februára 1742.¹⁹

Od 6. októbra 1738 do 13. apríla 1739, keď bola ošetrovateľská činnosť dočasne prerušená pre výstavbu kostola a kláštora (ktorej padlo za obeť prvé sídlo kláštora), sa v improvizovanej nemocnici v dome Eszterházyovcov liečilo dohromady 20 žien. Mortalita dosiahla v nemocnici úroveň 10 % po tom, ako v januári a v marci 1739 zomreli po krátkej hospitalizácii dve pacientky.

Napriek nedostatku priestorov po zbúraní improvizovanej nemocnice sa predsa našlo miesto ešte pre tri pacientky, ktoré rehoľnice ošetrovali do polovice októbra na neznámom mieste. Kláštor alžbetínok kúpil 18. októbra 1739 ďalšiu budovu v susedstve, ktorá patrila priženému remenárovi Štefanovi Némethovi. Remenárov dom bol malou jednoposchodovou stavbou, v ktorej rehoľníčky zariadili počas nasledujúcich rokov (1740 – 1748) niekoľko miestností pre nemocnicu. Spočiatku sa v dome mohlo súčasne liečiť asi päť ľudí. Od roku 1741 však kapacita druhej budovy nemocnice postupne narastala. Počet prijatých pacientok stúpol z 26 v roku 1740 na 40 v roku 1741. Tento trend bol v priebehu nasledujúcich rokov vzostupný. V roku 1742 prijali rehoľné ošetrovatelky do nemocnice už 64 pacientok, o rok neskôr 83. V roku 1744 počet klesol na 74, v roku 1745 stúpol na 79.²⁰

¹⁵ AMB, f. kl., k. Knihy: knižné rukopisy II. nemocnica sv. Alžbety, č. j. II.A.1. 1738 – 1758 Verzeichniss der aufgenommenen Kranken.

¹⁶ KUŠNIRÁKOVÁ, *Nemocnice milosrdných bratov*, s. 406.

¹⁷ AMB, f. kl., k. Knihy: knižné rukopisy II. nemocnica sv. Alžbety, č. j. II.A.1. 1738 – 1758 Verzeichniss der aufgenommenen Kranken.

¹⁸ Tamže, č. j., II.A.5.17.1738 – 1796, Kronika konventu bratislavských alžbetínok, s. 11.

¹⁹ AMB, f. kl., k. Knihy: knižné rukopisy II. nemocnica sv. Alžbety, č. j. II.A.1.1738-1758 Verzeichniss der aufgenommenen Kranken.

²⁰ Tamže.

Hoci počet pacientok vzrastal, úmrtnosť v priebehu piatich rokov vždy presiahla 10 %. Najviac smrteľných ochorení bolo medzi rokmi 1739 – 1745 v zimných (14 prípadov) a v jesenných mesiacoch (13). Rovnako došlo aj k najväčšiemu počtu úmrtí (po 13 prípadov ne jeseň aj v zime). Naopak, najmenej úmrtí zaznamenali rehoľné sestry v jarňých (8) a v letných mesiacoch (10). V jarňých mesiacoch zomreli dokonca len 4 pacientky, kým v lete ich počet stúpol na 11.

Z počtu smrteľných ochorení v zimných mesiacoch je možné ukázať, ako chorobnosť a úmrtnosť chudobných bratislavských žien ovplyvňovalo počasie v jednotlivých ročných obdobiach. Pozoruhodný je aj údaj o počte smrteľných ochorení na začiatku jesene, keď v septembri medzi rokmi 1739 – 1745 prijalo v kláštore ošetrovateľskú starostlivosť osem žien a sedem zomrelo. Vo všetkých prípadoch pacientky zomreli krátko po hospitalizácii.

Hospitalizácia 1739 – 1745												
Mesiace	Jan.	Feb.	Mar.	Apr.	Máj	Jún	Júl	Aug.	Sep.	Okt.	Nov.	Dec.
Počet pacientok	8	4	5	2	1	2	3	5	8	3	2	2
Úmrtia 1739 – 1745												
Mesiace	Jan.	Feb.	Mar.	Apr.	Máj	Jún	Júl	Aug.	Sep.	Okt.	Nov.	Dec.
Počet pacientok	3	7	5	1	0	2	6	3	7	5	1	3

Po dokončení výstavby kostola, kláštora a nemocnice v roku 1748 premiestnili počas 14. až 19. júla 21 pacientok do nových priestorov. Niekdajší dom Š. Németha postupne chátral, kým ho rehoľníčky v roku 1778 neinkorporovali do stavebného komplexu kláštora. Nová nemocničná izba sa nachádzala na prízemí v západnom trakte a dokázala pojsť až 30 lôžok. Do roku 1778 mala drevenú podlahu (Ján Illesházy vtedy venoval finančný dar na výmenu drevených dosiek za kamenné dlaždice²¹), masívne steny s oknami orientovanými na západ a jednoduchú pruskú klenbu. Jej severný roh vyplňal nízky barokový oltár.

K nemocnici patrila aj súkromná lekáreň, ktorá sa spolu s laboratóriom nachádzala na prízemí v trakte orientovanom na Špitálsku ulicu. Slúžila hlavne pre potreby nemocnice. Prvá správa o nej pochádza už z roku 1748.²² Lekáreň vďaka Trogerovým freskám neslúžila len na pracovné, ale aj na reprezentatívne účely. Tu sa počas slávností hostili pozvaní urodzení hostia.²³ Na prácu v lekárni sa vyberali chórové sestry²⁴ pracujúce pod

²¹ OSE: Knihy: Stiftungs und Haus Protokoll unsers Klosters No. 1, s. 149

²² OSE: Knihy: Verzeichnis aller in gegenwärtigen Archiv (...) altenen Kloster und Hausschriften von Anfange der Stiftung unsers Klosters St. Elisabeth 3ten Ordens des heiligen seraphinischen Vaters Francisci in königl. Freistadt Presburg, Jahrgang 1748, Fasciculus 1., Numero. 70 – 72.

²³ AMB, f. kl., k. Knihy: knižné rukopisy II. nemocnica sv. Alžbety, č. j., II.A.5.17. 1738 – 1796, Kronika konventu bratislavských alžbetinok, s. 19.

²⁴ Chórové sestry boli rehoľníčky s právom voliť a byť volené do úradu predstavenej. Zameriavali sa priamo na činnosť, ktorej bola rehoľa zasvätená, a mohli postupovať po hierarchickom rebríčku. Opa-

dozorom skúsenej lekárničky a zároveň členky ich rádu. Prvou skúsenou „magistrou“ bola Anna Barbara Holleckerová, ktorú na jednom mieste riadny spovedník Florentián označil ako „doktorku“.²⁵ Sestra Anna Barbara prišla z Viedne s prvými rehoľníkmi už v roku 1738. Úlohou predstavenej lekárne bolo okrem iného chodiť počas vizitácie s lekárom, ktorý jej diktoval lieky pre konkrétne pacientky. Suroviny na ich výrobu sa zväčša pestovali v záhrade nachádzajúcej sa pri kláštore.²⁶ Na rozdiel od rehole milosrdných bratov alebo jezuitov kláštor nemohol voľne predávať lieky vyrobené v jeho lekárni. Až do konca 19. stor. sa mohli využívať výlučne v rádovej nemocnici.

Financovanie nemocnice

Nárast ošetrovaných pacientok súvisel v prvom rade s finančnou podporou najmä z blízkeho okolia. Kláštor alžbetínok bytostne závisel od darcov, ktorí na jeho chod prispievali či už materiálnou pomocou, alebo finančnými darmi a pôžičkami. Do stavby kláštora a nemocnice vložil vysokú sumu ostrihomský arcibiskup Imrich Eszterházy. Kláštorný spovedník brat Florentiánus z Hally ju vyčíslil na 145 000 zlatých.²⁷ Za podobnú cenu zvýšili mešťania o dvadsať rokov neskôr vežu Dómu sv. Martina o 24 metrov a v roku 1776 – 1777 za 200 000 zlatých vybudovali hrádzu dlhú 21 km.²⁸ Ešte pred arcibiskupom (v roku 1732) odkázala reholi alžbetínok vdova po vedúcom pošty Františkovi Tosetlovi dom nachádzajúci sa v Pešti, ktorý tamojší magistrát odkúpil za 3 075 zlatých. Nemalou sumou prispela aj jeho prvá predstavená Mária Alžbeta Schüllerová. Jej veno vo výške 4 000 zlatých postačovalo na zakúpenie letného sídla Pavla Antona Eszterházyho a jeho oslobodenie od všetkých záväzkov. Kláštor sa tešil nemalej podpore od Alžbety Guntherovej zo Sterneggu, ktorá najprv venovala fundáciu 15 000 zlatých na živobytie rehoľníčok a až do svojej smrti 10. septembra 1780 prispievala rozličnými darmi na chod kláštora a nemocnice.²⁹ V závete potom odkázala 8 000 zlatých pre kláštor a 2 000 na nemocničné lôžko. Nemalá pomoc prichádzala aj z hlavného mesta habsburskej monarchie. Cez materský kláštor vo Viedni posielali mnohí jeho priaznivci peniaze na podporu sestier v Prešporke. Kláštor sa tešil aj podpore magistrátu, od ktorého zadarmo získal pozemky na niekdajšom cintoríne sv. Ondreja.

kom chórových sestier boli sestry laické, ktoré sa venovali hospodárskym, domácim a pomocným prácam v kláštore.

²⁵ AMB, f. kl., k. Knihy: knižné rukopisy II. nemocnica sv. Alžbety, č. j., II.A.5.17.1738 – 1796, Kronika konventu bratislavských alžbetínok, s. 95.

²⁶ OSE: knihy: Regul und Ordnung Satzungen Der Kloster Frauen Elisabethinerinen genandt.

²⁷ AMB, f. kl., k. Knihy: knižné rukopisy II. nemocnica sv. Alžbety, č. j., II.A.5.17.1738 – 1796, Kronika konventu bratislavských alžbetínok, s. 85.

²⁸ SPIESZ Anton. *Bratislava v 18. storočí*, Bratislava : Tatran, 1987, s. 36.

²⁹ Počas skladania večných sľubov 21. novembra 1744 priniesla malý organ a striebornú monštranciu. AMB, f. kl., k. Knihy: knižné rukopisy II. nemocnica sv. Alžbety, č. j., II.A.5.17.1738 – 1796, Kronika konventu bratislavských alžbetínok, s. 77.

Okrem materiálnych a peňažných darov získavali kláštor a nemocnica alžbetínok aj peniaze z fundácií na nemocničné lôžka. Hodnota týchto fundácií bola 1 000 až 1 500 zlatých. Z príspevku vo výške 1 500 zlatých postačili úroky na pokrytie všetkých nákladov spojených s vydržiavaním jednej nemocničnej postele po celý rok. Kláštor získané peniaze požičiaval na úroky. Cirkevné a štátne inštitúcie platili 5 % úrok, súkromní dlžníci o percento viac. Štát v období novoveku však nebol vždy dôveryhodným finančným partnerom, preto správcovia fundácií (ako bol kláštor alžbetínok) i samotní dobrodinci (fundátori) uprednostňovali skôr cirkevné inštitúcie a súkromné osoby.³⁰ Prvú fundáciu na nemocničné lôžko s kapitálom 1 010 zlatých založila grófka Terézia Erdödyová, ktorá už aj predtým podporovala dobročinné inštitúcie v Bratislave.³¹

V roku 1740 pribudlo v nemocnici jedno lôžko, na ktoré Františka Bachnerová venovala fundáciu v hodnote 1 500 zlatých. O rok neskoršie pribudli dva takéto príspevky na založenie nemocničných lôžok (vtedy prispel barón Adam Zichy 1 500 a grófka Stahrenbergová³² 1 000 zlatými). V roku 1742 venovali mestský farár Gregor Schmid a grófka Jozefa Erdödyová kláštoru po 1 000 zlatých. A nakoniec v roku 1743 priložili gróf Leopold Nádasdi a grófka Judita O'neillová po 1 000 zlatých a grófka Terézia Illesházyová 2 000 zlatých.³³

Po posviacke kostola sa postupne začali objavovať aj votívne fundácie na sväté omše. Išlo o rozlične vysoké sumy, z ktorých sa hradili náklady na sv. omše (za sviece, kňaza, asistenciu) slúžené výhradne na úmysel platiteľa.³⁴ Kláštor dostával peniaze aj vo forme almužien, ktoré sa každý rok vyhodnocovali. V niektorých kláštoroch sa zvyklo robiť tzv. kveštovanie. Bola to istá forma žobrania, ktorú vykonávali mladí, nižšie postavení (zväčša tzv. laickí) rehoľníci pre potreby svojho kláštora. Na rozdiel od spomenutých milosrdných bratov však kláštor alžbetínok v prvých dvoch storočiach svojej existencie takúto činnosť vykonávať nemohol, pretože musel dodržiavať prísnu klauzúru, ktorá nedovoľovala rehoľníckam opúšťať kláštor bez súhlasu pápeža alebo ich diecézneho biskupa. Už od čias staroveku totiž prevládala v spoločnosti názor, že ženy sú náchylnejšie upadnúť do morálnych pokleskov. Klauzúra, ktorá bola pre ženy oveľa prísnejšia ako pre mužov, ich mala ochrániť od všetkých pokušení. Priestor kláštora však bol zároveň aj útočiskom žien pred nebezpečným okolím. Až v prvej polovici 20. storočia, za úradovania predstavenej Anny Jozefy Petrovej (1907 – 1931) nastala zmena stanov, ktorá umožnila laickým sestrám v niektorých prípadoch vyjsť z klauzúry s povolením matky predstavenej.

Almužna, ktorú sekretárka každoročne uvádzala v protokoloch na konci roka, sa získavala buď počas sv. omši vyberaním do zvončeka, alebo počas verejných zbierok,

³⁰ KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Piae fundationes, Zbožné fundácie a ich význam pre rozvoj uhorskej spoločnosti v ranom novoveku*, Bratislava : Historický ústav SAV 2009, s. 12.

³¹ UHL, Karl. *Ueber die frühern Schicksale und die jetzige Beistand des Bürgerspitals und dazu gehörige Kirche zum h. Ladislaus in Preßburg*. Preßburg : Karl K. Snischek 1830, s. 20.

³² Jej krstné meno nebolo uvedené v dokumentoch. Mohla to byť Mária Františka Stahrenbergová, manželka Gundemara Jozefa, grófa von Stahrenberg.

³³ OSE: knihy: Aufzeichnungen über verschiedene Stiftungen u.s.w. bis 1837/1848, s. 1.

³⁴ Zvyčajne sa slúžilo za mŕtvych, ale aj za zdravie a Božie požehnanie pre žijúcich.

ktoré zorganizovala niektorá dobrodinka. V niektorých prípadoch chodila peniaze vyberať aj kláštorňa slúžka, ktorej sa hovorilo Ausgeherin – „vychádzkarka“.

Chod nemocnice

Meno profesionálneho lekára, ktorý v prvých rokoch existencie nemocnice ošetroval pacientky, nie je známe. Úzku spoluprácu mníšok s neďalekým kláštorom milosrdných bratov, aká sa dá doložiť napríklad v Brne³⁵, nie je možné z dostupných pramených materiálov potvrdiť. Z niekoľkých zmienok zachytených v zápiskoch rehoľných spovedníkov a taktiež z neskoršej praxe však môžeme formulovať hypotézu, že kláštor alžbetínok navštevoval mestský fyzikus pôsobiaci v blízkom špitáli sv. Ladislava.

Po duchovnej stránke sa o pacientky staral touto úlohou poverený kapucín. Z roku 1743 je známe meno brata Decoróza, spovedníka svetských pacientok. No postupom času sa zaužíval zvyk, že pravidelný kláštorň spovedník vysluhoval sviatosti rovnako pre rehoľníčky, ako aj pre pacientky. Ak boli medzi pacientkami choré, ktoré požiadali pred bohoslužbami o prijatie oltárnej sviatosti, počas omše – ihneď po obslúžení mníšok – šiel spovedník a miništrant so zvončekom až k dverám nemocničnej kaplnky, kde matka predstavená a vikárka už čakali so zažatými sviečkami. Keď okolo nich prešiel miništrant, odovzdal sestram zvonček. Od kaplnky sa potom urobila krátka procesia, kde všetky sestry spievali pieseň *Confiteor*³⁶. Kňaz potom rozdal pacientkam v posteliach prijímanie.

Stanovy rehole zaväzovali alžbetínky pochovávať svoje pacientky na vlastné náklady a na vlastnom pozemku.³⁷ Na tento účel slúžil kláštorň cintorín, ktorý rehoľa získala od mestského magistrátu ešte koncom roka 1738. Darovaný pozemok sa nachádzal na časti starého cintorína sv. Ondreja, ktorý sa aj vďaka postupujúcej zástavbe a osvietenským nariadeniam panovníkov rušil. Cintorín bol ohraničený kamenným múrom a mal tvar pravidelného štvorca 13 x 13 siah, čo predstavuje asi 25 x 25 m.³⁸ Jeho južná stena hraničila po celej dĺžke s cintorínom sv. Ondreja. O pohrebné bohoslužby sa mal postarať ich duchovný – kláštorň spovedník. Rehoľné sestry pochovávali mŕtve pacientky na vlastnom cintoríne až do roku 1831, keď bol mestským nariadením zrušený.

Denný režim v nemocnici sa riadil podľa stanov, ktoré mali mníšky zapísané v reguli. Keď do nemocničnej sály prišla chudobná pacientka, mala ju prijať predstavená, alebo v prípade, ak z nejakého dôvodu nemohla, prokurátorka. Čas, keď sa mali prijímať noví chorí, určovali stanovy ráno okolo siedmej hodiny a popoludní okolo jednej. Hneď od začiatku sa dbalo o čo najlepšie hygienické podmienky chorej. Umyli sa jej ruky a nohy, povyberali z hlavy vši a na jej posteľ sa rozprestrelí čisté ľanové obliečky.

³⁵ FLODROVÁ Milena. Z dejín brněnských alžbetinek. In FLODROVÁ Milena. *Konvent sester alžbetinek v Brně 1749–1999*, Brno : Konvent sester alžbetinek v Brně 1999, s. 7.

³⁶ Modlitba na začiatku sv. omše.

³⁷ FLODROVÁ, *Z dejín brněnských alžbetinek*, s. 7.

³⁸ AMB, f. kl., k. Knihy: knižné rukopisy II. nemocnica sv. Alžbety, č. j., II.A.5.17.1738 – 1796, Kronika konventu bratislavských alžbetínok, s. 20.

Postele sa stlali pravidelne ráno o šiestej a v zime, keď slnko vychádzalo neskoršie, o siedmej. Pred raňajkami priniesli ošetrojúce rehoľnice pacientkam čerstvú vodu, aby si urobili základnú hygienu – umyli ruky a vypláchli ústa. Potom im priniesli polievku. Na obed dali ošetrovatelky pacientkam znamenie, aby sa pred obedom pomodlili a upravili. Najprv im bolo servírované niečo na pitie. O deľbu porcií sa starala sama predstavená alebo ekonómka, ak ju zastupovala. Samotný obed však už roznášali rehoľné ošetrovatelky. O pacientky sa okrem chórových sestier starali aj novicky a kandidátky, ktoré sa takto pripravovali na svoju budúcu profesiu. Dozor nad nimi mala ich magistra, ktorá ich aj zaučala. Po nemocničnej izbe sa malo pohybovať niekoľko mníšok, no najmenej dve.³⁹

Ani v noci sa starostlivosť o pacientky nekončila. Večer sa v nemocničnej izbe zapálila sviečka, ktorá horela celú noc. Pacientky boli pokropené svätenou vodou a sestry ich napomenuli, aby sa prežehnali. Potom sa ich ešte opýtali, či niečo nepotrebujú. Rehoľníčky mali medzi sebou rozdelené nočné zmeny a museli byť pohotové, keď počuli klopanie alebo volanie o pomoc. Okolo polnoci sa robili vizitácie, keď sestry, ktoré mali službu, chodili pomedzi pacientky a ak nespali, pýtali sa ich, či niečo nepotrebujú. To sa opakovalo až do rána, mníšky sa v službe striedali po hodine.⁴⁰

V prípade, keď išlo o vážne chorú pacientku, bývali pri nej striedavo dve mníšky. Ak niektorá pacientka zomierala, mohli ku nej zavolať predstavenú alebo niektorú zo sestier, aby sa pri nej modlila a povzbudzovala ju. K umierajúcej prišiel aj spovedník, ktorý jej poskytol všetky potrebné sviatosti: spoveď, pomazanie a prijímanie. Spovedník bol zároveň aj jediným svedkom, ktorému zomierajúca mohla diktovať poslednú vôľu.

Počas sv. omše, ktorá sa konala v kaplnke, mali sestry napomínať pacientky aby zachovávali ticho. Keď prišiel k pacientkam doktor alebo kúpeľník⁴¹, mali byť prítomné pri ošetrovaní nielen ošetrojúce sestry, ale aj lekárnička, ktorá podľa lekárovho predpisu pripravila lieky. Ošetrojúce sestry ich potom podľa lekárových pokynov podávali chorým. Prípadné zmeny zdravotného stavu k lepšiemu alebo horšiemu sa mu museli hlásiť. Sestrám bolo zakázané zhovárať sa s pacientkami o svetských záležitostiach. Regula ich však nabádala, aby vzdelávali tie pacientky, ktoré neboli dostatočne poučené o katolíckej viere, a učili ich modliť sa, predčítavali im z duchovnej literatúry, alebo sa pri ich posteli modlili ruženec.⁴²

³⁹ OS: knihy: Regul und Ordnung Satzungen Der Kloster Frauen Elisabethinerinen genandt, Von Aufnehmung der Krancken, und der Versorgung.

⁴⁰ Tamže.

⁴¹ Pracovník verejných mestských kúpeľov. Svojim zákazníkom zvykol ponúkať aj menšie ošetrovateľské služby ako napríklad vytrhnutie zubu alebo tzv. čistenie krvi pijavicami.

⁴² OSE: knihy: Regul und Ordnung Satzungen Der Kloster Frauen Elisabethinerinen genandt, Das Achte Capitl. Von dem Dienst der Kranken.

Liečebná prax nemocnice

O chorobách pacientok liečených počas prvých siedmich rokov nemáme dostatočné správy. Dobové pramene, medzi nimi aj kláštorne protokoly, uvádzajú k roku 1738 všeobecnú správu o morovej náказe, ktorá ohrozovala krajinu. Našťastie sa mor do Bratislavy nedostal. Napriek nedostatku správ z nemocnice je možné niektoré choroby dedukovať zo zachovaných osobných poznámok kláštorných spovedníkov, v ktorých zaznamenali ochorenia ošetrujúcich rehoľníčok. Z nich sa dozvedáme, že medzi sestrami sa často vyskytoval škvrnitý týfus, ktorým sa nakazili od svojich chudobných pacientok. Túto chorobu prenášali vši vlasové. Sestry ich vyberali pacientkam z vlasov predtým, ako ich umiestnili na nemocničné lôžko. Kláštorný spovedník kapucín Florentinianus z Halle opisuje horúčky, škvrny na pokožke a bolesti údov, ktoré sú sprievodnými javmi tejto veľmi vážnej a smrteľnej choroby. Okrem týfu spovedník spomína u sestier niekoľko prípadov silného kataru, angíny, „horúčky údov“ a kravských kiahní.

Ošetrované i ošetrujúce ženy zomierali nielen na následky choroby, ale často aj v dôsledku neadekvátneho liečenia, ktoré však bolo v 18. storočí rozšírené a všeobecne akceptované. Takým bola aj takzvaná *očista krvi*, spomínaná kapucínom Florentiniánom, keď sa pacientke urobila rana na žile, z ktorej malo vytiecť určité množstvo krvi. Alebo sa na podobný úkon používali pijavice.

Niektoré sestry sa z následkov choroby už nikdy nespamätali. Sestra Cecília, ktorá niekoľko rokov sprevádzala omše hrou na organe, po neidentifikovanej chorobe často prepadala slabostiam a záchvatom. O jej smrti hovoril páter Florentinián skôr ako o vykúpení z veľmi ťažkého života.⁴³ Choroby neobchádzali ani matku predstavenú. Podľa reguly mala totiž sama dohliadať na choré sestry a prípadne im aj poslúžiť. Prvú predstavenú Máriu Alžbetu Schüllerovú postihlo neznáme horúčkovité ochorenie 11. decembra 1744, s ktorým za pomoci doktora Kormanna zápasila až do príchodu Vianoc, keď mohla opäť opustiť svoje lôžko.⁴⁴

Záver

Nemocnica sv. Alžbety v roku 2013 oslávila 275. výročie svojho vzniku. Napriek dlhej a bohatej histórii ostávajú dodnes jej dejiny pomerne málo prebádanou témou. Práce, ktoré o nej donedávna vyšli, hľadali jej stredoveký pôvod či už cez rehoľu (ako sa to pokúsil hľadať MUDr. Štefan Vámosy), alebo cez inštitúciu (Tivadar Ortvy). Pôvod rehole, ku ktorej sa hlási aj bratislavský kláštor, však siaha „len“ do prvej tretiny 17. storočia. Rovnako hľadanie spojitosti medzi stredovekým špitálom sv. Alžbety a súčasnou nemocnicou (Ortvy) smeruje do slepej uličky. Zachované pramenné materiály jednoznačne dokladajú vznik kláštora a nemocnice na konci 30. rokov 18.

⁴³ AMB, f. kl., k. Knihy: knižné rukopisy II. nemocnica sv. Alžbety, č. j., II.A.5.17.1738 – 1796, Kronika konventu bratislavských alžbetínok, s. 238.

⁴⁴ Tamže, s. 78.

storočia. Na Špitálskej ulici v Bratislave sa v dome kúpenom od P. A. Eszterházyho usadila v tom čase pomerne mladá potridentská rehoľa bez vedomosti o existencii stredovekého špitálu.

Počas prvých rokov, keď sa stavala budova kláštora, možno určiť dve miesta, v ktorých sa nachádzala nemocničná izba pred jej definitívnym umiestnením v súčasnej kláštornej budove. Najprv v dome P. A. Eszterházyho, odkiaľ sa po jeho zbúraní v priebehu apríla – októbra 1739 presunula do susedného domu odkúpeného od Š. Németha. Počet pacientok ošetrovaných ročne nebol medzi rokmi 1738 – 1745 zvlášť vysoký, no mal stúpajúcu tendenciu. Zlé podmienky špitálu, chudobná klientela a pomerne malé znalosti v odbore lekárstva v polovici 18. storočia sa podpísali pomerne pod vysoké percento úmrtnosti pacientok. Počas roka zomieralo najviac pacientok vo februári a v septembri, čo mohlo súvisieť s počasím, ako aj s epidémiami.

Hoci sa pramenný materiál nezmieňuje o chorobách liečených priamo v nemocnici, zachovali sa správy riadneho spovedníka, ktorý navštevoval choré ošetrovatelky. Ich choroby ako týfus, kiahne, zápal mandlí atď. sú epidemiologického charakteru, čo nám čiastočne dáva odpoveď, s čím sa ošetrovatelky bez funkčnej ochrany v nemocnici stretávali v prvých rokoch existencie rehoľnej nemocnice.

DIE ANFÄNGE DES ELISABETHINER SPITAL IN BRATISLAVA VON 1738 BIS 1745

Tomáš Králik

Die Studie befasst sich mit den Anfängen des ersten Elisabethiner Spital für die Weiber nicht nur in Bratislava, sondern auch in Ungarn. Das Spital wurde in 1738 unter einer großen Unterstützung des Erzbischofs von Esztergom Imre Eszterhazy gestiftet. Vor den Ausbau des Klosters diese Institution bezieht sich zweimal zu dem improvisiert Plätzen des kleinen Bauen in Spitalgasse. Entgegen des Konvent des barmherzigen Brüdern der Spital war nur durch die Stiftungen, Geschenke und Almosen einiger aristokratischen Familien und Institutionen aus Bratislava und Wien finanziert. Trotz der dürftigen Verhältnissen die Krankenfürsorge war auf hohem Niveau. Die Mortalität der Kranken lag in den Jahren 1739 – 1745 über 10%.

Mgr. Tomáš Králik, Historický ústav SAV, P.O. Box 198, Klemensova 19, 844 99 Bratislava